

OLUŞAN DİN

ALFRED NORTH WHITEHEAD

ÇEVİREN

MEVLÜT ALBAYRAK

FOL® 06

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 13858

FELSEFE 06
ALFRED NORTH WHITEHEAD KİTAPLIĞI 01

OLUŞAN DİN
ALFRED NORTH WHITEHEAD

ÇEVİREN: MEVLÛT ALBAYRAK

ÖZGÜN AD: *RELIGION IN THE MAKING*
EDİSYON: THE MACMILLAN COMPANY, NEW YORK 1926

YAYINA HAZIRLAYAN: EBUBEKİR DEMİR
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-605-69245-2-1

BASKI: AYRINTI BASIMEVİ ANKARA - SERTİFİKA NO: 13987
I. BASKI: MART 2019

İLETİŞİM ADRESLERİ
CİNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

ALFRED NORTH WHITEHEAD

İngiltere'nin Ramsgate kasabasında dünyaya geldi (1861). Matematik üzerine aldığı lisans eğitimini tamamlayarak yirmi beş yıl görev yapacağı Cambridge, Trinity College'de öğretime başladı (1885). Kraliyet Cemiyeti üyesi seçildi (1903). Kırk dokuz yaşındayken Londra'ya taşındı ve Bilim ve Teknoloji Kraliyet Koleji'ne uygulamalı matematik profesörü olarak atandı (1914). En verimli eserlerini vereceği Harvard Üniversitesi'nde emekliliğine kadar felsefe profesörü olarak çalıştı (1924-1937). İngiliz Akademisi'ne seçildi (1931) ve 'Liyakat Nişanı' aldı (1941). Cambridge'de öldü (1947).

Başlıca eserleri: *Principia Mathematica* (Cambridge 1910/13), *Religion in the Making* (New York 1926), *Symbolism*, (New York 1927), *The Aims of Education*, *The Function of Reason* (Princeton 1929), *Process and Reality* (New York 1929).

MEVLÛT ALBAYRAK

Samsun, Bafra'da doğdu (1963). Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1987). Doktora tezini Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Din Felsefesi Anabilim Dalında A. N. Whitehead üzerine yaptı. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptı (1994-2007). Hâlen Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmaktadır.

Başlıca eserleri: *Tanrı ve Süreç* (Isparta 2001), *İbn Sina ve Whitehead Açısından Tanrı-Âlem İlişkisi ve Kötülük Problemi* (Isparta 2001), *Felsefe ve Din-Din Felsefesine Giriş* (Ankara 2001), *Felsefenin Serüveni I -Eskiçağda Felsefe, Felsefenin Serüveni II- Ortaçağ ve Felsefeler* (Isparta 2001).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	12
WHITEHEAD VE DİN ANLAYIŞI	15
Mevlüt Albayrak	15
1. Alfred North Whitehead: Hayatı ve Eserleri	15
1.1. Whitehead: Eserleri ve Türkçede Whitehead	19
2. Alfred North Whitehead'ın Din Anlayışı ve Hayatın Bütünlüğü	20
2.1. Din Nedir?	28
2.2. Din Yalnızlıktır	31
2.3. Dinin Oluşum Süreci	33
2.4. Din-Felsefe-Bilim İlişkisi	43
2.5. Dinler Arası Diyalog	51
OLUŞAN DİN	55
ALFRED NORTH WHITEHEAD	55
ÖNSÖZ	57
BİRİNCİ BÖLÜM	59
TARİHTE DİN	59
1. Dinin Tanımı	59
2. Dinin Ortaya Çıkışı	62
3. Ritüel ve Duygu	63
4. İnanç	64
5. Akılcılık	67
6. İnsanın Yükselişi	72
7. Nihai Zıtlık	74

İKİNCİ BÖLÜM	77
DİN VE DOĞMA	77
1. Tarihte Dinsel Şuur	77
2. Dinsel Tecrübenin Tanımı	82
3. Tanrı	87
4. Tanrı'yı Arama	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BEDEN VE RUH	95
1. Din ve Metafizik	95
2. Dinin Metafiziğe Katkıları	96
3. Metafiziksel Bir Tanımlama	98
4. Tanrı ve Ahlaki Düzen	100
5. Değer ve Tanrı'nın Gayesi	103
6. Beden ve Ruh (Mind)	106
7. Yaratıcı Süreç	109
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
HAKİKAT VE ELEŞTİRİ	114
1. Dogmanın Gelişmesi	114
2. Tecrübe ve Nakil	118
3. Üç Gelenek	122
4. Tanrı'nın Mahiyeti	127
SONUÇ	132
DİZİN	135

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Alfred North Whitehead'in din anlayışının bir değerlendirmesi ve Whitehead'in *Religion in the Making* isimli, dört konferanstan meydana gelen eserinin çevirisinden oluşmaktadır.

Dinin ağır eleştirilere uğradığı bir dönemde, dine alışılmısın dışında bütüncül bir yaklaşım içerisinde bakan Whitehead, günümüz Türkiye'si için de açık mesajlar sunmaktadır.

Bu çalışma, dinin, bilimden, felsefeden ayrı, yaşanan hayattan bağımsız bir değer olmadığı vurgusunu yapmaktadır. Bu açıdan çalışmanın, Türk okuyucusunun zihin ve gönül dünyasında yeni ufuklar açmasına yardımcı olacağını umut etmekteyim.

Çeviride esas alınan metin, *Religion in the Making*, The Macmillan Company, New York 1926 baskısıdır. Eserin çevirisiyle ilgili olarak şunu söyleyebilirim: Whitehead, felsefi kapalılığının ötesinde, kullandığı dil ve yeni olarak icat ettiği kavramlarla dikkat çeken, anlaşılması zor bir filozoftur. Bu nedenle çeviride asıl metne sadık kalma endişesinden dolayı, bazı noktalar eksik kalmış olabilir. Buna rağmen ülkemizde yeni bir alan olan din felsefesine olumlu katkılar sağlamasını dilerim.

Teşekkür bölümüne gelince, öncelik, Whitehead'i eserleriyle tanıyamda ve onun felsefesi üzerinde çalışmamda en büyük rolü olan hocam Prof. Dr. Mehmet S. Aydın Bey'edir.

Her çalışmanın arkasında ikinci bir insanın bulunduğu daima söylenir. Bu nedenle Sıdika Hanım'a ve hayatımın anlamının gerçeklikleri olan Alperen, Elif ve Mehmet'e teşekkür ederim.

Mevlüt Albayrak
Isparta 15.08.2000

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Derrida, “İnanç ve Bilim” adlı yazsının sonunda, J. Genet’den alıntılıyarak, “Ele almaktan kaçınamayacağım sorunlardan biri din sorunudur.” diye yazar. Din hiçbir felsefecinin, hiçbir bilim insanının konuşmaktan kaçınamayacağı ‘tecrübeler’den biridir. Din üzerine konuşma sıradan bir konuşma değildir, onun bir geleneği ve ‘vefa’sı vardır. Onun bir yerlere atılmışlık durumu, hiçbir insan dönemini kapsamaz. O her an ve her bir bilfiil ya da bilfiil durumda buradadır. Onun başlangıcı hep bir şimdi, her bir şimdisi de kendini yeniden oluşa bırakmasıdır.

Din bize sürekli bir şey hatırlatır: Birinci önceliği ve hatırlatıcılığı Ben olmak, ‘kendi olmaklık’ üzerindedir. Birincinin varlığa gelmesiyle, Doğu Türkistan’ı hatırlatır, Filistin’i hatırlatır, Bosna’yı hatırlatır, Myanmar’ı hatırlatır, yoksulluğu ve adaletsizliğin insafsızlığını hatırlatır, hakça paylaşımın değerini hatırlatır, demokratik ideali hatırlatır, coğrafyamızda olup bitene bakmamız gerektiğini hatırlatır... O bir şeyleri tekrar eder, ancak her bir tekrarı yeni bir şey olarak oluşa dâhil olur. Din hatırlatır; aynı zamanda hatırlamanın sahibinin kendisini yeni yaratıcılıklara ve oluşlara açmasını da. Din, insanın kendine kendini hatırlatır; kaçıp kurtulabileceğimiz bir durum değildir bu.

Whitehead, oluşan dini, diğer bir ifadeyle Latin kökenli hafızaya sahip *religion*’un oluşumunu sunmaktadır. *Religion*, şimdilerde bir ek almıştır: bilim. 1925 yılı içinde gerçekleştirilen “Lowell konferanslarında bilime uyguladığım düşünce çizgisi (*Science an the Modern World* ismiyle yayımlanmıştır), burada dine uygulanmıştır.” diye yazar Whitehead.

“Bu kitapta yer alan konferansların gayesi, dine şekil veren insan doğasındaki değişik unsurların kısa bir tahlilini yapmak, bilginin dönüşümü ile dinin dönüşümünü sergilemek ve özellikle dünyada yerleşik bir düzenin var olması sebebiyle sürekli unsurları kavrayışımız konusunda dinin kaynağına dikkat çekmektir.”¹

Din felsefesi yapmaya çalışan Müslüman biri olarak ben *religare*'nin etimolojisindeki bağı, *akale*'de bulmaktayım: Akletmek, bir şeyi, bir şeye bağlayarak bir yola girmek. Bu bağ, dindışılığı değil, aksine dinin açılımı olan imanı, tüm insanlığın bağlanabileceği tek varış noktası olarak değil, aynı zamanda ve tek anlamda bir çıkış, bir başlangıç anı olarak da görür. Burada bir köken aramaya hiç de gerek yoktur, diyemem. “O’ndan geldik ve O’na döneceğiz.” Din beni bulan bir durumdur, ancak bu durum olma benim de ona karşı cevabımın olmasını zorunlu kılmaktadır.

Kitabın ilk baskısı *Dinin Oluşumu* şeklinde yapılmıştı.² Bu başlıkta içerik açısından fazlaca sorun yok, ancak hem İngilizce ifade hem de Batı düşüncesinde Din konusunun ele alınış yöntemi açısından başlığın aslına daha uygun olacağı şekilde *Oluşan Din* olarak değiştirilmiştir. Batı düşüncesi vahyî dini değil, insanın oluşa dâhil ettiği dini çözümlenmektedir. Buna göre de din bir anlamda sürece tabi olmaktadır ve oluşum halindedir. Bu da *Oluşan Din* adlandırmasını daha anlamlı kılmaktadır.

Kitabın ilk baskısının uzun zamandır tükenmiş olduğunu öğrencilerimden öğrenmeme rağmen, yeni baskı için beklemiş olmamı tembelliğime bağlıyorum. ‘Yazı’ ve ‘okuma’ üzerine binlerce sözcüğün var olduğu büyük dünya kütüphanesinde bu çalışmanın etkisi az da olsa olmuş olmalıdır. Kitabın düzeninde fazlaca bir değişikliğe gidilmedi, sade-

¹ Whitehead’in *Religion in the Making* için yazdığı Önsöz.

² A. N. Whitehead, *Dinin Oluşumu*, çev. Mevlüt Albayrak, Alfa, İstanbul 2001.

ce giriş bölümünde çok kısa değişikliklere ve metin içinde de birkaç çeviri hatası giderilmeye çalışıldı. Buna rağmen hâlâ bazı hatalar mevcuttur. Bu bir anlamda her çevirinin ve çevirmenliğe soyunan kişinin kaderidir. Çeviriyi betimleme açısından Derrida'nın Heidegger'den aktardığı, bağlamı ayrıntılı olsa da, şu cümle anlamlı bulunmalıdır: “Çeviriyi ne bilimsel olarak kanıtlayabiliriz (*beweisen*), ne de ona basitçe, belli bir yetkeye dayanarak güvenebiliriz [inanabiliriz, kredi atfedebiliriz].”³

Açıkça söylemek gerekirse, ben ne Whitehead'in öğretim serüvenine benzer bir süreç yaşadım ne de onun içinde bulunduğu kültür ve değer dünyasına aşınayım. Doğal olarak her bir ifade, uygun ve doğru bir şekilde nasıl Türkçede ifade edilebilir endişesi yaşadım. Whitehead'i olduğu gibi anladığımı ve onun 'his' dünyasında gezerek onu aktardığımı söyleyemem.

Kitabın okunması yeni anlayış ve kavrayışlara imkân sağlayabilecek düzeydedir.

Kitabı yeni hâliyle yayımlamayı kabul eden, kitap dünyasında akademik alana katkı sağlayabilecek kitaplara fırsat sunmakta olan Fol Yayınları'na ve ilgili her bir bireye teşekkür ederim. Çevirinin yapıldığı günden bu yana çok uzun bir zaman dilimi yaşanmıştır. Bu da metni tekrar okumanın yaratacağı zorluğu artırmaktadır. Bu nedenle metni büyük bir titizlik ve sabırla okuyan sn. Ebubekir beye çok teşekkür ediyorum.

Okunması ve yeni yazılara imkân tanınması dileğiyle...

Prof. Dr. Mevlüt Albayrak
Çünür - Isparta 2019

³ Nakleden Jacques Derrida, “İman ve Bilgi, Basit Aklın Sınırlarında ‘Din’in İki Kaynağı”, çev. Melih Başaran, Toplum Bilim Dergisi, Ağustos 1999, s. 156.

WHITEHEAD VE DİN ANLAYIŞI

MEVLÜT ALBAYRAK

1. *Alfred North Whitehead: Hayatı ve Eserleri*¹

Matematikçi, mantıkçı ve filozof Alfred North Whitehead, 15 Şubat 1861'de İngiltere'de, Thanet'te küçük bir ada olan Ramsgate'te dünyaya gelmiştir. Ailesinin birçok üyesi; büyükbabası, babası, amcaları, kardeşleri, dinsel ve yerel yönetimle ilgili eğitim faaliyetleri içinde yer almıştır.

Dinsel bir çevre içinde yetişen Whitehead'in entelektüel yönü, zamanının eğitiminin normal ölçüleri içinde geçmiştir. 10 yaşında Latinceye, 12'sinde Grekçeye başlamıştır. Kendi ifadesiyle, 19 yaşına kadar tatil günleri hariç, her günü programlıydı. 19 yaşına kadar birçok Latince ve Grek yazarlarının eserlerini okumuştur. *İncil*'i Grekçe okuyan Whitehead, "Okulda onu İngilizce okuyan hiç kimse duymadım." diyor. Bu ifadeyle o, yaşadığı dönemin kültürleşmemiş dinsel zihniyetini sergilemektedir. "Dindar kişilerdik," diyor Whitehead, "fakat dinimizi Grekçe öğreniyorduk." Whitehead için bu bir problem olarak görülüyordu. Ona göre böyle

¹ Bu bölüm çevirmen tarafından şu kaynaklardan yararlanarak hazırlanmıştır: Whitehead'in otobiyografisini yazdığı, *Science and Philosophy*, Birinci Bölüm, Philosophical Library Inc., New York 1974; Victor Lowe, A. N. *Whitehead, The Man and His Work*, I-II. Cilt, ed. J. B. Schreewind, Baltimore, John Hopkins Univ. Press, 1985-1990; Alfred North Whitehead, <http://Plato.stanford.edu/entries/Whitehead> (27. 01. 2000).

bir yaklaşım, insanın yaratıcılığını köreltmektedir; tam kavrayamadığı ve ifade edemediği birçok şeyi tekrar etmekten başka bir şey değildi bu.

Whitehead'in entelektüel hayatı üç dönemde incelenmektedir. Ana başlıklarla bu dönemleri kabaca şöyle ifade edebiliriz:

1. 1884'ten 1910'a kadar, başlıca olarak mantık ve matematik çalıştığı Cambridge dönemi.

2. 1910'dan 1924'e kadar bilim felsefesiyle ilgilendiği Londra dönemi.

3. 1924'den sonra, süreç felsefesi olarak bilinen kapsamlı metafiziksel sistemi içine alan felsefi konularla ilgilendiği Harvard dönemi.

1890'da (ya da 1891) Evelyn Willoughby Wade ile evlenen Whitehead, bu dönemle birlikte hayata bakışından yeni bir dönüm noktasının başladığını ifade eder. "Eşim, felsefi bakış açımdaki temel unsurlardan biridir." der Whitehead. Bunun sebeplerini ise, Evelyn'in militarist ve diplomatik bir kişiliğe sahip olmasıyla açıklar. Eşinin hayata çok neşeli bakışı ona, güzellik, ahlak ve estetiğin hayatın varlığının gayesi olduğunu öğretmiştir; nezaket, sevgi, artistik yeterlilik, eşinin yetenekleri arasındadır.

Whitehead'in *Religion in the Making* isimli eserini Evelyn'e atfetmesi dikkat çekicidir. Bunda, küçük oğullarının ölümüyle, Evelyn'in aşırı şekilde sarsılmasının etkisini hafifletmek duygusu olabilir. Bununla beraber Evelyn'in kocasının dine ne anlam verdiğini bilmek istediği de, bu ithafta etkili olmuş olabilir. Whitehead, 1891-1899 yılları arasında doğan iki erkek, bir kız çocuğu babasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nı en sarsıcı şekilde yaşayan çocuklardan en küçük oğul, 1918 Mart'ında uçağının düşmesi sonucu ölmüştür. Eric'in ölümü de Whitehead'in düşünce ve duygularında değişikliklere yol açmıştır.

Whitehead'in bakış açısı, geçmiş felsefi gelenek üzerine sıradan felsefi vurguyu değiştirmiştir. Bundan sonra o, dik-